

video omnes expositores, et theologos aliter illum intellexisse. Secundo, quia diminutus fuisset in morali doctrina tradenda. Tertio, quia nihil est quod cogat ad limitandam illo modo doctrinam ejus, nam quod asserit de circumstantia *Quis*, potest intelligi et de ipsa persona, et de conditione, seu statu personæ. Neque obstat quod ait neminem posse ignorare hanc circumstantiam, *quia non potest ignorare seipsum*, nam imprimis non loquitur de inadvertentia, sed de ignorantia, quæ in rigore dicit carentiam scientiæ etiam habitualis, et hoc modo certe dici potest neminem posse ignorare suum statum et conditionem. Deinde illud *non posse*, non esse necesse intelligi metaphysice, sed ut plurimum, seu moraliter, patet: tum quia ibidem dicit Aristoteles universalis legis naturæ præcepta non posse ignorari, quod prædicto modo et moraliter oportet intelligi, tum etiam quia in rigore etiam potest quis ignorare conditionem ex parte personæ operantis necessariam ad actum moralem, nimirum potest quis ignorare se libere operari. Deinde quod Aristoteles ait ignorantiam circumstantiæ cujuscumque causare involuntarium, supra a nobis explicatum est de involuntario sub tali ratione ignorata, non absolute sub quacumque alia: et hoc modo convenit etiam circumstantiis accidentalibus, et necesse est ita exponi, etiamsi sit sermo in essentialibus, ut patet in exemplo ejusdem Aristotelis. Nam si quis (inquit) loquatur de aliqua re, quam ignorat sibi sub secreto esse commissam, actio est involuntaria: quod quidem est verum quatenus illa est revelatio secreti, nam quatenus est locutio quædam, voluntaria manet, et potest esse aliud peccatum, verbi gratia, verbum otiosum et interdum actus virtutis: et idem est facile aliis exemplis ostendere. Denique ut fateamur aliqua exempla Aristotelis esse de conditionibus essentialibus actuum moralium, tamen alia possunt accommodari ad accidentales, ut quod leviter, vel acerbe percusserit, quod talis effectus consecutus sit ex actione. Quare existimo Aristotelem in communi fuisse locutum de quibuscumque conditionibus, aut circumstantiis, quæ in actione singulari, prout fit, reperiuntur, sive illæ sint essentialis, sive accidentales, nam omnes possunt ad voluntarium, vel involuntarium aliquo modo conducere, sub qua ratione ibi Aristoteles de circumstantiis disseruit: de qua re iterum redibit sermo, sectione sequenti.

SECTIO II.

Quot sint circumstantiæ humanorum actuum.

1. *Prima numeratio circumstantiarum.* — *Secunda numeratio.* — *Tertia numeratio.* — Ratio dubii sumi potest ex diversis enumerationibus gravium auctorum: Aristoteles enim sex enumerat, nempe: *Quis, quid, quomodo, circa quid, vel in quo, quo instrumento, cujus gratia*: in qua enumeratione omittit *tempus et locum*. Secundo Tullius 1, de Invent., septem numerat; addit enim circumstantiam *Ubi et Quando*: omittit autem circumstantiam *Circa quid*, quam Aristoteles docuit: et eandem sententiam tradit Gregorius Nyssenus, paululum mutatis verbis scilicet *persona, res, organum, tempus, locus, modus, causa, ubi*: per *causam* intelligit finalem, ita enim appellari solet, quasi per antonomasiam, præsertim in hac circumstantiarum enumeratione, et hoc modo solet dici in jure pensandam esse causam actionis ad iudicium ferendum, de ea in lib. *Verum*, ff. de *Furtis*, et c. *Occidit*, 23, q. 8, et c. *Sciendum*, 29 dist., et c. *Cum causam, extra, de Testibus*. Tertio Damascenus, libro secundo, capite vigesimo-quarto, enumerat octo, scilicet: *Quis, quem, quid, quomodo, quo, quare, ubi, quando*: distinguit enim cum Aristotele circumstantiam *quid*, et *circa quid*, et hanc posteriorem vocat *personam circa quam fit operatio*, quam distinguit a *persona operante*, quam vocat *quis*: et præterea cum Tullio addit *ubi et quando*, et ita consurgit ille numerus octavus circumstantiarum.

2. *Quarta numeratio.* — Quarto adhuc videntur aliæ circumstantiæ addendæ huic numero, nam si numerantur *ubi et quando, et relatio ad finem*, cur non etiam *qualitas et quantitas* materiæ, cum ex his possit moralis actio multum variari? Item eventus consequens actionem solet esse magni momenti in rebus moralibus, et tamen non continetur in illo numero: additur autem in 1. *Aut facta*, ff. de *Pœnis*, quæ inserta est in jure Canonico, cap. *Aut facta, de Pœnitentia*, d. 1. Item *liberum et voluntarium* multum referunt ad rem moralem, et quamvis absolute sint de substantia actus moralis, tamen prout possunt secundum magis, vel minus variari, inter circumstantias numerari debent; et ad hoc spectat utrum actio fuerit coacta, vel ex metu, passione, aut ignorantia, et ita hæ circumstantiæ numerantur in cap. *Consideret, de Pœnitentia*, d. 5. Et huc

spectat quod ait Chrysostomus, Matt. 5, h. 16, et colligitur etiam ex c. 15, quæst. 6, scilicet considerandum esse qua voluntate facta sit actio. Denique in dicto cap. *Cum causam*, aliæ adduntur circumstantiæ, ait enim inquirendum esse de *causis, personis, loco et tempore, visu, auditu, fama, certitudine, scientia, aut dubitatione, vel credulitate*. Augustinus addit *perseverantiam, et multiplicationem actionis*.

3. *Placet tertia numeratio.* — Hæc res est facilis: mihi probatur enumeratio Damasceni, quæ est distinctior, clarior, et sufficiens, cujus sufficientiam satis explicat D. Thomas, 1, 2, quæst. 7, art. 3, et merito distinguit personam operantem ab illa, circa quam versatur actio, nam licet conveniant in nomine, et ratione personæ, tamen conditiones earum valde diverso modo afficiunt actum moralem: *ubi* etiam, et *quando* hic non sumuntur in rigore physico pro intrinseca rei præsentia, vel duratione, sed pro extrinseco loco continente non tam proprio, quam communi, ut est Ecclesia, vel platea, etc. Et similiter tempus sumitur pro extrinseca et publica mensura humanarum actionum, in quibus considerari possunt conditiones aliquæ, quæ referant ad moralitatem actus, et diverso modo afficiant a cæteris circumstantiis, et quamvis inter se videantur aliquo modo convenire in ratione extrinsecæ mensuræ, tamen habent veluti specificas rationes distinctas in modo afficiendi actum moralem, et ideo merito ut distinctæ numerantur.

4. *Cætera enumerationes ad tres reduci possunt.* — Aliæ vero omnes circumstantiæ, quæ vel excogitari possunt, vel insinuatæ sunt, in his satis continentur, nam circumstantia *quid*, primum indicat materiam actionis, non simpliciter, ut est objectum, quia hoc modo non est circumstantia, sed pertinet ad substantiam actus, sed ut habet aliquam conditionem accidentalem actui morali, sive illa conditio physice considerata, sit quantitas, sive qualitas, materiale enim hoc est: et sub eadem circumstantia comprehenditur effectus, seu eventus consequens actionem, nam est quid factum per actionem. Deinde ad circumstantiam *quomodo* annumerari possunt omnes illæ conditiones, quæ augment, vel minuunt *liberum, aut voluntarium*; quidam enim actionis modus intelligi potest quasi physicus, qualis est *intentio, aut voluntas*: alius esse potest moralis solum per concomitantiam quamdam, vel extrinsecam causalitatem denominans actionem, ut est *ignoranter, vel coacte operari*. Alii vero re-

ducunt has condiciones ad circumstantiam *Quis*, quando sunt veluti condiciones quædam personæ operantis. Rursus perseverantia actionis potest revocari vel ad circumstantiam *temporis*, vel ad *modum actionis*, quia illa nihil aliud est, quam ipsemet actus magis, vel minus durans: multiplicatio autem actionis non est circumstantia, sed est numerus, vel multitudo actionum: sic enim in ordine ad confessionem numerus peccatorum non est circumstantia, sed est veluti substantia materiæ aperiendæ in confessione, quia unus actus non efficit alium ex vi solius multitudinis. Denique aliæ specialiores circumstantiæ numeratæ dicto cap. *Cum causam*, vel revocantur ad circumstantiam *quomodo*: vel certe non pertinent ad bonitatem, vel malitiam actionis, prout nunc de circumstantiis agimus, sed ad reddendum firmum, vel infirmum testimonium: non est autem inconveniens quod in aliis rerum generibus reperiantur aliæ circumstantiæ, ut actio pingendi, vel scribendi, alias circumstantias requirit ut bona sit in genere artificii, quam ut sit bona in genere moris, quamvis servata proportione in prædictum numerum possint revocari omnes circumstantiæ.

5. *Responsio ad objecta ex Aristotele, in num. 1 displicet.* — Ad Aristotelem, qui *tempus et locum* omisit, responderi potest illum non numerasse accidentales circumstantias, sed condiciones essentielles, et ideo omisisse *locum et tempus*, quæ semper accidentales sunt: quæ responsio et procedit ex dubio fundamento, et non videtur universaliter vera, nam interdum *tempus et locus* pertinent ad substantiam actus, in esse morali, et ignorantia illarum reddit actum involuntarium in illo esse morali, ut ignorantia quod hodie sit dies veneris, facit ut actus comedendi carnes non sit malus. Alii respondent, estque communis responsio, Aristotelem non omisisse has circumstantias, sed comprehendisse illas in verbo illo, *in quo*, id est, in quo tempore, et in quo loco: ita sentit D. Thomas, 1, 2, quæst. 7, et in *Ethic.*, et ibi Buridanus et alii: habet tamen difficultatem expositio, quia juxta textum græcum, particula, *circa quid, et in quo*, non ponuntur ut diversa, sed una ut exponens alteram, ac si dicamus *circa quid, seu in quo* versatur actio, et ita Aristoteles cum aliis circumstantiis ponat diversa exempla, hujus tantum ponit unum et idem, dicens: *Putaverit autem quispiam filium hostem esse*. Dici autem potest, quamvis his duobus verbis eadem circumstantia significetur, tamen ad illa revocari *tempus et locum*,

quia circa illa fit actio : possent etiam aliquando revocari ad circumstantiam *quid*, quia interdum actio non est mala, vel bona ratione temporis nisi quia tunc est actio prohibita ratione materiæ in qua versatur.

6. Sed hinc fieri potest generalis obiectio contra hanc divisionem, nam vel data est secundum rationes specificas, et ultimas harum omnium circumstantiarum: et hoc modo multo plura membra fuissent numeranda, ut ex dictis constat: vel tantum secundum quasdam rationes genericas, quo sensu pauciora membra sufficerent, ut facile etiam ex dictis haberi potest: et præsertim respectu interioris actus, si quis recte consideret, fere omnes circumstantiæ quæ sumuntur ex parte objecti, pertinent ad *quid*, vel *propter quid*: ex parte autem actus ad *quomodo*. Respondetur rem hanc non fuisse tam metaphysice expendendam, sed moraliter, numerata enim sunt illa membra, quæ juxta communem modum sentiendi et tractandi de humanis actibus sufficere visa sunt ad moralem eorum valorem existimationemque considerandam: et ideo neque omnes conditiones distincte enumeratæ sunt, illud enim esset in infinitum procedere, neque solum secundum universalissimas rationes, nam illud etiam esset valde confusum, sed secundum quasdam rationes generales, quæ, ut dixi, sufficiunt ad intentum.

SECTIO III.

Quid necesse sit ut hæ circumstantiæ afficiant actum moralem.

1. *Unde oriatur hæ quæstio.* — Solent ab aliquibus distingui hæ circumstantiæ, quia quædam sunt pertinentes ad rem moralem, quædam impertinentes. Sed non oportet hac distinctione uti, quia quæ sunt impertinentes, revera non sunt circumstantiæ moralium actionum, quamvis possint esse accidentia physicarum mutationum. Hinc vero oritur ratio dubii in hac quæstione: nam interdum hæ accidentia physica censentur moraliter circumstantiæ, interdum vero non, quia interdum afficiunt moraliter actum, interdum vero non: quæ ergo est radix hujus differentiæ: aut quid necessarium est ut hæ conditiones actus moraliter illum afficiant? hoc autem inquiri potest aut ex parte ipsius actus, seu conditionis ejus, aut ex parte operantis.

2. Dicendum primo illam conditionem actus habere rationem circumstantiæ moralis, eum-

que moraliter afficere, quæ comparata ad rationem rectam mutat habitudinem ad illam in majori, vel minori conformitate. Hanc regulam assignant omnes auctores, et inductione, ac exemplis potest facile ostendi; nam quod homicidium fiat in hac domo, vel in illa privati, non est circumstantia, quia ratione illius talis actio neque est minus, neque magis difformis rationi: quod autem fiat in templo, statim præ se fert majorem dissonantiam a recta ratione: ratio vero generalis est, quia recta ratio est regula humanorum actuum, de quo, in tract. seq., disput. 10, latius, et circumstantiarum eorum: ergo non potest affectio, seu ratio horum circumstantiarum melius explicari, quam per ordinem et dictamen ad rectam rationem.

3. Atque hac eadem regula utendum est ad intelligendum, quando conditiones actus etiam si morales sint, non sint proprie circumstantiæ, sed essentialia conditiones, nimirum quando sunt tales, quæ juxta rectam rationem omnino sunt necessariae, non solum ad magis et minus, sed simpliciter ad honestatem, vel turpitudinem actus. Similiter ex hac regula est intelligendum, quando circumstantiæ sunt specie diversæ, quando vero aggravant intra eandem, quia species morales sumuntur per habitudinem ad rationem rectam, seu ad objectum ut recta ratione regulatum: quando vero circumstantia omnino mutat conformitatem, vel difformitatem ad rationem mutat etiam speciem: si vero cum eodem ordine faciat rem esse magis conformem, auget intra eandem speciem, et dicitur notabiliter augere, vel aggravare, quando illud augmentum est magni ponderis, vel æstimationis juxta rectam rationem. Tandem ex eadem radice oritur, quod ex circumstantiis superiori sectione numeratis, quædam semper moraliter afficiunt, ut *quomodo*: verbi gratia, intentio, *quid* seu *quantitas materiæ*: quia hæ conditiones semper aliquo modo mutant materiam, quatenus in ea constituitur medium rationis, seu mutant habitudinem actus ad objectum morale: aliæ vero conditiones physicae non semper pertinent ad rem moralem, ut *locus, tempus, persona, instrumentum*, quia non semper mutant medium rationis, seu habitudinem ad illam.

4. *Unde fit ut quædam circumstantiæ faciant ad mores, alia non.* — Petes: quare quædam conditiones mutant habitudinem ad rationem, et non alia? Respondetur hujus quæstioni aliam responsionem non posse tradi, nisi quia quædam sunt talis naturæ, ut mutant honestatem,

aliæ vero non: hoc autem in particulari semper oritur ex aliqua proportionem quam recta ratio invenit in rebus ipsis in ordine ad debitum finem humanæ vitæ: verbi gratia, ex hoc quod res sit aliena, intrinsece oritur quod accipere illam domino rationabiliter invito sit contra honestatem, quia est contra debitum modum operationis humanæ, ut servetur pax, et debitus societatis modus, et sic de aliis; quæ omnia quoad nos per rectam rationem ponderantur ac regulantur, licet in ipsis rebus sit fundamentum talis rationis rectæ, ut infra explicabo.

5. Secundo dicendum. Ut circumstantia conferat ad honestatem moralem actus, vel turpitudinem ex parte operantis, oportet ut sit aliquo modo voluntaria, et consequenter cognita directe vel indirecte. Hoc constat primo a posteriori, quia si quis furetur in loco sacro invincibiliter ignorans conditionem loci, illa conditio non afficit moraliter illum actum solum ex defectu voluntarii: ratio vero est, quia tota honestas morum pendet ex voluntate: ergo quæ non cadunt sub voluntatem aliquo modo, non possunt illam reddere magis, vel minus honestam: ergo neque actionem aliam moralem ut actio moralis est, quia ut sic tota pendet a voluntate: utrum vero oportet hoc voluntarium esse directum, vel sufficiat indirectum, et utrum in hoc sit aliqua differentia inter bonitatem et malitiam, infra tract. 3, disput. 5, sect. 3, dicemus, et supra dist. 4, sect. 3, num. 32, attigimus.

6. Solum posset nunc quæri propter Aristotelem 3, Ethic., cap. 1. Utrum in omnibus prædictis circumstantiis possit cadere involuntarium ratione ignorantia, nam ille de omnibus affirmat, præterquam de circumstantia *Quis*, de qua supra, sect. 1, n. 14, dixi: de aliis autem videtur falsa hæ doctrina, quia saltem circumstantia finis non potest esse involuntaria, neque ignorata, quia, ut superius dixi, finis qui habet rationem circumstantiæ, non est finis intrinsecus operis, qui potius est objectum, sed est finis extrinsecus operantis, quem oportet esse intentum: ergo directe volitum: ergo cognitum. Quo modo ergo potest esse involuntarius et ignoratus? Respondetur primo Aristotelem non esse locutum de fine intento, sed de fine, seu effectu per accidens secuto: quod explicat Aristoteles suo exemplo, dicens: si quis vulneravit salutis causa, et interfecit. Sed revera hæ circumstantia sic explicata, magis pertinet ad circumstantiam *quid*, sub qua continentur causales effectus, ut supra

dixi cum D. Thoma, ideo dicitur finem posse ignorari, non in se et in particulari prout est intentus, posse tamen ignorari secundum aliquam conditionem, verbi gratia, si quis intendat scientiam ut rem facilem, cum tamen in se difficilis sit, vel etiam potest ignorari in mediis seu in habitudine mediorum ad ipsum, ut si quis intendat sanitatem per medium nocivum, putans esse utile, nam tunc ille excusatur a culpa ratione finis. Ultimo ex dictis colligitur cur finis sit potissima ex numeratis circumstantiis, quia et est magis intentus, et magis spectat ad debitum rationis ordinem, de quo in sequenti disputatione, a qua secunda pars hujus secundi tractatus inchoatur.

DISPUTATIO VI.

DE VOLUNTATE, ET INTENTIONE, ACTIBUSQUE INTELLECTUS PRÆVIIS.

A principio hujus secundi tractatus, hucusque disseruimus de duabus differentiis generalibus actuum humanorum, quæ per *voluntarium*, et *involuntarium* declarantur. Restat in hac secunda parte ejusdem tractatus, ut in specie de actibus voluntatis agamus. Miscebitur tamen sermonem de actibus intellectus, quia ad explicandos voluntatis actus plane conducunt. Illud etiam attendendum, *voluntatis* nomen in præsentis titulo non potentiam, sed actum importare: licet in discursu doctrinæ, ad ipsam quoque potentiam aliquando digrediamur.

Omnis igitur voluntatis actio aut circa finem, aut circa medium versatur: quod dupliciter contingit fieri: aut appetendo, aut exequendo: ex quo duplex oritur ordo actuum voluntatis, et intellectus practici, qui voluntatem gubernat in moribus. Prior omnes illos actus continet, qui necessarii sunt, usque ad postremam medii electionem, qui sunt, voluntas, intentio, consilium, consensus, electio. Tres priores circa finem: posteriores circa medium (eo quo numerati sunt ordine) versantur. Stabilita autem electione, progreditur voluntas ad liberam executionem: et sic est secundus ordo, in quo duo tantum actus numerantur: imperium et usus: quibus actibus fruitio additur, quæ non est operatio ad finem vel appetendum, vel assequendum ordinata, sed fine potius comparato, ipsa subsequitur. Omnes præterea actus isti directe tendunt in aliqua objecta, sæpe tamen sunt quasi reflexi, ut dum voluntas eligit medium, eligit eligere, et utitur seipsa, et